# İMAM-I AZAM EBÛ HANİFE'NİN BEŞ ESERİNDE İMANLA İLİŞKİLİ TEMEL KAVRAMLAR

HASAN KURT*

## Essential Words related to "Iman" in the Five Works of Al-Imam al-A'zam Ebû Hanife

**Abstract:** In this essay titled as "Essential Words related to "Iman" in the Five Works of Al-Imam al-A'zam Ebû Hanife", the thoughts regarding to the definition of iman, escalation and deescalation of iman, certitude of iman, iman-deed relations and iman-kufr relations are reviewed. Ebû Hanife's thoughts regarding to these subjects from his five books titled as the Al-Fıkhu'l-Akbar, Al-Fıkhu'l-Ebsat, Ar-Risale, Al-Âlim ve'l-Muteallim and Al-Vasıyye, which are survived untill today, are gathered systematically and scrutinized. In this way, Ebû Hanife's thoughts about the iman and the concepts related to the iman are presented more accurately and clearly. In this work, it is also aimed to contribute to the introducing Ebû Hanife's theological (kelam) aspects, who is known rather as a notable fiqh (Islamic jurisprudence) scholar.

**Key Words:** iman(faith), kufr(blasphemy), sin, deed, Abu Hanifa.

❊❊❊

**Özet:** "İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin Beş Eserinde İmanla ilişkili Temel Kavramlar" adını taşıyan bu makalede, Ebû Hanife'nin; imanın tanımı, imanın artması ve eksilmesi, imanda istisna, iman-amel ilişkisi, iman-küfür ilişkisi ve iman-günah ilişkisi konularıyla ilgili görüşleri değerlendirilmiştir. Ebû Hanife'nin

* Doç. Dr. Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi İDKAB Bölümü [hakurt71@hotmail.com].

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi,
2011, sayı: 30, ss. 89-118.

günümüze kadar ulaşan el-Fıkhü'l-ekber, el-Fıkhü'l-ebsat, er-Risale, el-Âlim ve'l-Müteallim ve el-Vasıyye adlı beş eserinde dağınık ve düzensiz bir halde bulunan konuyla ilgili görüşleri sistemli bir hale getirilerek incelenmiştir. Böylece Ebû Hanife'nin iman ve imanla ilişkili temel kavramlar hakkındaki görüşlerinin daha doğru ve kolay bir şekilde anlaşılması sağlanmıştır. Araştırmada, daha ziyade önemli bir fıkıh alimi olarak tanınan Ebû Hanife'nin kelamcılık yönüyle tanınmasına katkıda bulunmak da amaçlanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** İman, küfür, günah, amel, Ebû Hanife

❀❀❀

## Giriş

İtikadî mezheplerin oluşmaya başladığı ilk dönemlerde İmam-ı Azam Ebû Hanife akaide dair yazdığı beş eseriyle Ehl-i sünnet itikadının oluşmasına zemin hazırlayan önemli kelam bilginlerinden biridir. Aynı zamanda fıkıh ilmiyle de meşgul olan Ebû Hanife'nin fıkıhçılık yönüyle ilgili pek çok çalışma yapılmışken,[1] onun itikadi görüşlerini düzenli olarak değerlendiren çalışmalar oldukça az ve yetersizdir.[2] Ebû Hanife'nin zamanımıza kadar ulaşan el-Fıkhü'l-ekber, el-Fıkhü'l-ebsat, er-Risale, el-Âlim ve'l-Müteallim ve el-Vasıyye adlı beş eserinde imanla ilgili konular büyük ölçüde ele alınmasına rağmen bu risalelerde belli bir düzen ve



1 Bazıları için bkz. Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrahim, İhtilâfü Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ, nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî, Kahire 1938; Zehebî, Muhammed b. Ahmed, Menâkıbü Ebî Hanîfe ve Sahibeyhi Ebî Yusuf ve Muhammed b. Hasan, Kahire 1366; Abdülhalîm el-Cündî, Ebû Hanîfe Batalü'l-Hürriyye ve't-Tesâmüh fi'1-İslâm, Kahire 1966; Vehbî Süleyman Gâvecî, Ebû Hanife en-Numan İmâmü'l-Eimmeti'l-Fukaha, Dımaşk ts.; el-Bağdâdî, Ebu Muhammed b. Gânim, Mecmaü'd-Damânât fî Mezhebi'l-İmami'l-A'zam Ebi Hanife en-Nu'mân, Beyrut 1987; Ebû Zehra, Muhammed, Ebû Hanîfe Hayâtühû ve Asruhû-Ârâ'ühû ve Fıkhuh, Kahire 1947; Uzunpostalcı, Mustafa, Ebû Hanife'nin Hayatı ve İslâm Fıkhındaki Yeri Konya 1986 ( doktora tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Bardakoğlu, Ali, "Ebû Hanife", DİA, İstanbul 1994, X, 143-145.

2 Osmanlı kazaskerlerinden Beyâzîzâde Ahmed Efendi, Ebû Hanîfe'nin beş eserini önce el-Uşûlü'l-Münîfe adlı eserinde düzenleyip bir araya getirmiş, daha sonrada İşârâtü'l-Meram adlı kitabıyla bunları şerh etmiştir. Eserin mukaddimeden sonraki birinci bölümünde marifetullah ve icmali iman, ikinci bölümünde zati sıfatlar, üçüncü bölümde fiili sıfatlar ve bunlarla ilgili konular hatimede ise kıyamet alametleri ele alınmıştır. Bkz. Beyâzîzâde Ahmed Efendi, el-Usûlü'l Münîfe li'i İmâm Ebî Hanîfe, Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri, nşr. İlyas Çelebi, İstanbul, 1996; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, İşârâtü'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm, nşr. Yûsuf Abdürrezzâk, Kahire 1949. Diğer bir çalışma için bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, "Ebû Hanife", DİA, İstanbul 1994, X, 138-143.

tertibin olmaması O'nun görüşlerinin bir bütün olarak anlaşılmasını güçleştirmektedir. Dolayısıyla Ebû Hanife'nin eserlerindeki iman konusuyla ilgili bu dağınık bilgilerin sistemli bir şekilde değerlendirilmesi kelam ilmi açısından faydalı olacaktır.

İşte bu makalede İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin beş eserinde düzensiz bir şekilde yer alan iman ve imanla ilgili temel kavramlar üzerinde çalışılmıştır. Böylece fıkıhçılık yönüyle temayüz etmiş olan Ebû Hanife'nin itikadi görüşleri sistemli bir halde incelenerek kelamcılık yönünün daha fazla tanınmasına katkıda bulunulacaktır. Aynı zamanda böyle bir çalışmayla günümüzde yazılan kitapların imanla ilgili bölümlerinde Ebû Hanife'ye ait görüşlerinin ne ölçüde etkili olduğu da anlaşılmış olacaktır.

Araştırmada öncelikli olarak asıl konuya zemin teşkil eden Ebû Hanife'nin hayatı ve akaid alanıyla ilgili eserlerine kısa bir bakış yapılacaktır. İmam-ı Azam Ebû Hanife ile ilgili geniş bilgiler veren çalışmalarda dipnotlarda referans olarak belirtilecektir.



**İmam-ı Azam Ebû Hanife ve Akaid Risaleleri**

İslam aleminde İmam-ı Azam lakabıyla bilinen Ebû Hanife'nin asıl adı Numan b. Sabit'tir. Hangi kavme mensup olduğu kesin olarak belirlenemeyen Ebû Hanife 80/699 tarihinde Kûfe'de doğmuş, 150/767 yılında yine Kûfe'de vefat etmiştir. Küçük yaşlarda Kuran-ı Kerim-i hıfzeden Numan b. Sabit, Kufe, Basra ve Irak'ın önemli hocalarından, kıraat, sarf, nahiv, edebiyat, şiir, hadis, cedel, kelam ve fıkıh gibi temel dersleri almıştır. Uzun zaman Irak'ın meşhur fakihi Hammâd b. Ebu Süleyman'ın (ö.119/738) derslerine katılan Ebû Hanife hocası Hammâd'ın vefatından sonra onun kürsüsüne geçerek ders vermeye başlamıştır. Binlerce öğrenci yetiştiren Ebû Hanife'nin müctehid mertebesine ulaşmış kırk kadar talebelerinden bazıları şunlardır: Ebû Yusuf (ö.182/798), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö.189/804), Dâvûd et-Tâî (ö.165/781), Es'ad b. Amr

(ö.190/805), Hasan b. Ziyâd (ö.204/819), Kasım b. Maan (ö.175/791) ve Zufer b. el-Huzeyl el-Anbarî vs. dir (ö.158/774).[3]

Takva sahibi, zeki, konulara hâkim, güler yüzlü, az konuşan bir müctehid olan Ebû Hanife'nin ömrünün 52 yılını Emevîler, 18 yılı Abbâsîler döneminde geçmiştir. Emevî halifelerinden Abdülmelik b.Mervân (685–705) ile son halife II. Mervan zamanına (744-750) kadar yaşanan bütün olaylara, hilafetin Emeviler'den Abbasiler'e geçişine ve Abbasi halifelerinden Ebü'l-Abbas es-Seffah (750-754) ile Ebu Ca'fer el-Mansur (754-775) zamanına kadar geçen bütün hadiselere şahit olmuştur. Böylece Ebû Hanîfe Havaric, Cehmiyye, Kaderiyye, Mûtezile, Müşebbihe ve Mürcie gibi itikadî mezheplerin teşekkül ettiği ve kelami konuların tartışılmaya başlandığı ilk dönemlere şahit olup, itikadî konulardaki görüşleri ile Ehl-i sünnet kelâmının oluşmasına zemin hazırlamıştır.[4]



Akaid konusunda Ebû Hanîfe'ye nispet edilen eserler şunlardır:



1-*el-Fıkhu'l-Ekber*: Hammâd b. Ebî Hanîfe (öl.170/785) rivayet etmiştir. Akaide dair olup Ehl-i sünnet'in görüşlerini özetlemiştir.

2-*el-Fıkhu'l-Ebsat*: Akaidle ilgili olup oğlu Hammad ile öğrencileri Ebu Yusuf ve Ebu Muti b. Abdillah el-Belhi tarafından rivayet edilmiştir.

3-*el-'Alim ve'l–Müte'allim*: Öğrencisi Ebu Mukatil'in soruları üzerine soru cevap tarzında kaleme alınmış akaide dair bir risaledir.

4-*er-Risale*: Ebû Hanîfe, Basralı alim Ebu Osman el-Betti'ye hitaben yazdığı bu eserinde kendisine yöneltilen bazı iddialara cevap vermektedir.

3 Bkz. İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak et-Fihrist, nşr. Rıza Teceddüt, Tahran ts., s. 255-256; el-Hârizmî, Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, Menâkıbü Ebî Hanîfe, Beyrut 1981, s. 51-59; Bezzâzî, Muhammed b. Şıhâb, Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe, Beyrut 1981, s.136-139; Vehbî Süleyman Gâvecî, Ebû Hanife en-Numan, s. 45-64. Şibay, Halim Sabit, "Ebû Hanife", İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1940, IV, 20-28.

4 İbn Sa'd, Muhammed, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1968, s. VI, 368-369; Hatib el-Bağdâdi, Tarihu Bağdâd, Beyrut ts. XII, 324-330; İbnü'l-Esir, Ali b. Muhammed, el-Kâmil fi't-Târih, Beyrut 1979, X, 325-326; Zehebi, Muhammed b. Ahmed, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, Beyrut 1985, VI 394-400; İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed, Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân, nşr İhsan Abbas, Beyrut 1968, II,163-164.

5-*el-Vasiyye*: Akaid konularını kısaca ele alınmaktadır.[5]

Şu halde İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin bu beş eserinde iman terimi ile ilişkili kavramlar belirlenerek bunların değerlendirmesi yapılacaktır. Öncelikle imanın tanımı yapıldıktan sonra imanın artması ve eksilmesi, iman amel ilişkisi, iman küfür ilişkisi ve son olarak da iman günah ilişkisi üzerinde durulacaktır.

## 1.1. İmanın Tanımı

Ebû Hanife'ye göre iman: Allah'tan başka ilâh olmadığına, O'nun bir olup ortağı olmadığına, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, cennetine, cehennemine, kıyamete, hayır ve şerrine, hiçbir kimseye kendi amelini yaratma gücünün verilmediğine[6] insanların kendisi için yaratıldıkları sonuca ve ilâhi takdirin cereyan ettiği şeye yöneleceklerine şahitlik etmektir.[7]



Ebû Hanife'ye göre iman; dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. Sadece ikrar ya da sadece tasdik iman olmaz. Çünkü sadece ikrar iman olsaydı, bütün münafıklar mümin olurdu. Eğer sadece tasdik iman olsaydı, o zaman bütün kitap ehlin mümin olurdu. Oysaki Yüce Allah Kuran'da "Allah, ikiyüzlülerin yalancı olduklarını da bilir"[8] ve "Kendilerine Kitap verdiklerimiz, onu (peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar,"[9] buyurmaktadır.[10] Başka bir ifadeyle iman; tasdik, marifet, yakîn, ikrar ve İslâm'dır. Zira insanlar tasdik bakımından üç halde olurlar. Bir kısmı Allah'ı ve Allah'tan gelen şeyleri kalb ve dil ile tasdik eder. Bir kısmı da

5 Brockelman, C., GAL, (Ar), Târihu'l-Edebi'l-Arabî, Kahire 1983, III, 235-245; Sezgin, Fuat, GAS (Ar.) Târihu't-Turâsi'l-Arabî, Riyad 1403, I/3 s. 31-50; J.Schacht, "Abu Hanife al-Numân", The Encyclopadia of İslam, Leiden 1954, I, 123-124; Uzunpostalcı, Mustafa "Ebû Hanife", DİA, İstanbul 1994, X, 131-138.

6 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, nşr. M. Zahid Kevserî, trc. Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul 1981, s. 46.

7 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 47.

8 Münaâfikûn 63/1.

9 Bakara 2/146.

10 Ebû Hanîfe, el-Vasiyye, nşr. M. Zahid Kevserî, trc. Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul 1981, s. 87; Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, nşr. M. Zahid Kevserî, trc. Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul 1981, s.74.

kalp ile tasdik ederken dil ile yalanlar. Allah'ı ve Allah katından gelen şeyleri kalb ile tasdik ve dil ile ikrar eden kimse hem Allah katında hem de insanlar nazarında mümindir. Diliyle tasdik edip kalbiyle bunu yalanlayan kimse, Allah katında kâfir, insanlara göre ise mümin olur. İkrar ve şahitliği sebebiyle onu mümin diye isimlendirmeleri gereken insanlar onun kalbinde olanı bilmezler. Dili ile inkâr edip kalplerindeki imanını gizleyen bazıları da, Allah katında mümin iken insanlara göre kâfir olur. Allah nezdinde mümin olsa da imanını gizlemek için böyle yaptığını bilmeyen kimse, ona kâfir diyebilir.[11] Bununla birlikte Ebû Hanife'ye göre imanın asıl yeri kalptir, fer'i yeri ise cesettir, mesela parmaktır, parmak kesilirse iman kalbe gider.[12]

Bu tanımda imanla eş anlamlı kullanılan İslam terimi Ebû Hanife'ye göre Allah'ın emirlerine teslim olmak ve itaat etmek demektir. Her ne kadar sözlüklerde iman ve İslâm'ın arasında fark olduğu belirtilse de İslâmsız iman, imansız da İslâm olmaz. Bunların ikisi bir şeyin dışı ve içi gibidirler. Bu durumda din ise iman, İslâm ve şeriatların tümüne birden verilen addır.[13] Esasında tasdik, marifet, ikrar, İslâm ve yakin birbirlerinden farklı olsa da bunların hepsi iman manasında kullanılabilen kavramlardır. Yüce Allah'ın Rab olduğunun tasdik ile ikrar edilmesi, kesin inancı ve bilgisidir. Birisine ey insan, ey adam ya da ey falanca denmesi gibi bütün bunlar, farklı lafızlar olmasına rağmen manaları aynıdır. Söyleyen kimse, bu kelimelerle aynı manayı kastettiği halde farklı isimlerle seslenmiş olmaktadır. [14]



Ebû Hanife burada imanı öncelikle Cibril hadisinde ifadesini bulan altı esas olarak yani Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kaza ve kadere inanma şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca bu tanıma, muhtemelen Mutezile'nin kul fiilinin hâlikıdır görüşüne tepki olarak, hiç kimsenin kendi amelini yaratamayacağına şahitlik etmeyi de

11 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, nşr. M. Zahid Kevserî, trc. Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul 1981, s. 18.

12 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 64.

13 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, s.75.

14 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 19.

ilave etmiştir. Ebû Hanife imanın tasdik, marifet, yakîn, ikrar ve İslâm terimleriyle ile eş anlamlı olduğunu söylemekle birlikte asıl yerinin kalp olduğunu da belirtmektedir. Buna göre kalp ile tasdik dil ile ikrar kişinin hem Allah katında hem de insanlar nezdinde mümin olarak kabul edilmesi bakımından önem arz etmektedir.

**1.2. İmanın Artması ve Eksilmesi**

Ebû Hanife'ye göre iman artmaz ve eksilmez. Zira imanın artması küfrün azalmasını; eksilmesi de küfrün artması anlamına gelir. Bir şahsın aynı anda hem mümin ve hem de kâfir olması mümkün olmaz. Mümin gerçekten iman eden, kâfir de gerçekten inkâr eden kimsedir. Yüce Allah "İşte gerçekten inanmış olanlar bunlardır"[15] ve "İşte onlar gerçekten kafir olanlardır,"[16] buyurduğu için imanda şüphe olmaz. Asi de olsa Hz. Muhammed'in ümmeti olan kimseler gerçekten mümin olup, kâfir değillerdir.[17]



Gökte ve yerde olanların imanı, iman edilmesi gereken şeyler bakımından artmaz ve eksilmez,[18] ancak yakin ve tasdik yönünden artar ve eksilir. İnananlar, iman ve tevhit konusunda birbirlerine eşittirler. Ancak amel bakımından birbirlerinden farklıdırlar.[19] Daha geniş bir ifadeyle bütün müminler; marifet, yakin, tevekkül, muhabbet, rıza, korku, ümit ve iman konularında birbirlerine eşittirler. Ancak imanın dışındaki hususlarda birbirlerinden farklı olabilirler.[20] Mesela bizim imanımızla meleklerin imanları aynıdır. Çünkü biz, Allah'ın birliğini, Rab olduğunu, kudretini ve ilâhî katından gelen her şeyi, meleklerin ikrar ettikleri,[21] peygamberlerin de tasdik ettikleri gibi tasdik ettik. Bundan dolayıdır ki, bizim imanımız, meleklerin imanı gibidir. Çünkü biz, meleklerin görüp inan-

15 Enfâl 8/4.
16 Nisâ 4/151.
17 Ebû Hanîfe, el-Vasiyye, s. 87.
18 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 74.
19 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, s.75.
20 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, s.75.
21 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 19.

dıkları, Allah'ın akıllara hayret veren ayetlerinin hepsine görmediğimiz halde tamamen iman etmiş bulunuyoruz. [22]

Ebû Hanife'ye göre iman, inanılması gereken hususlar açısından artmaz ve eksilmez ama yakin ve tasdik yönünden artıp ve eksilebilir. İnanan herkes iman ve tevhit bakımından eşit olsa da amel bakımından farklı olabilir.

### 1.3. İmanda İstisna

Ebû Hanife'ye göre inanan bir kimsenin ben gerçekten müminim demesi gerekir. Çünkü mümin imanından şüphe etmez. Bu durumda onun imanı meleklerin imanı gibi olur. Amelde kusur etmiş olsa da gerçekten mümindir.[23] Eğer bir kimse, ben inşallah müminim derse, ona "Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamberi överler: Ey inananlar! Siz de onu övün, ona salat ve selam getirin."[24] âyeti gereğince, eğer müminsen ona salâvat getir, değilsen getirme, denir. Yine Yüce Allah şöyle buyurur: "Ey inananlar! Cuma günü namaz için ezan okunduğu zaman Allah'ı anmaya koşun; alım satımı bırakın; bilseniz, bu sizin için daha iyidir."[25]



Sahabeden Hz. Muaz (r.a) da, kişinin Allah hakkında şüphesi, onun bütün iyiliklerini boşa çıkarır, demiştir.[26] Kendisine sen Müslüman mısın? diye sorulan kişi, bilmiyorum, derse, ona bilmiyorum sözünün doğru mu, yanlış mı olduğu sorulur. Eğer doğru derse şöyle denir: Dünyada doğru olan ahirette doğru değil midir? Eğer buna evet derse ona kabir azabına, suale, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanıyor musun?" diye sorulur. Buna da evet derse ona sen mümin misin?" diye soru-

22 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 20.

23 Ebû Hanife buna yine Hz. Haris'in hadisesini delil gösterir. Hz. Peygamber nasıl sabahladın deyince Haris gerçek bir mümin olarak sabahladığını söyler. Resülullah imanının hakikati nedir deyince Haris, gündüz susuz gece uykusuz kalarak dünyadan vazgeçtiğini sanki Allah'ın arşını, cennetlik ve cehennemlikleri gördüğünü söyler. Hz. Peygamber de ona doğru yaptığını Allah'ın kalbini nurlandırdığını ifade eder. Bkz. Buhari, "Zekat", 1; Müslim, "İman", 15. bkz. Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 52.

24 Ahzab 33/56.

25 Cuma 62/9.

26 Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 62.

lur. Eğer hala bilmiyorum derse, o zaman da ona bilemeyesin, anlayamayasın, kurtuluşa eremeyesin, denilir.[27] Eğer kendisine, sen mümin misin, diye sorulan kimse, Allah daha iyi bilir derse verirse, o kimsenin imanında şüphe vardır. Bununla birlikte imanında böyle şüphe olan kimseye münafık denemez.[28]

Şüphenin zıddı olan yakin ifadesi ise bir şeyi kesin olarak, şek ve şüphe etmeden bilmek demektir. Bundan dolayı kelime-i şahadeti söyleyen bir Müslüman herhangi bir günah işlemiş de olsa Allah, kitaplar ve peygamberler hakkında şüpheye düşmez. Bir musibet anında bazen sürçme ve feryat olabilir ya da düşmandan korkabiliriz. Bu durumda iken Allah ve Allah katından gelen şeyler hakkında bizde herhangi bir şek ve şüphe olmaz. Bize göre, kendi halimiz ne ise, başkalarının durumu da öyledir.[29]

Netice itibariyle İmam-ı Azam Ebû Hanife'ye göre imanda istisna olmaz. Bir kimse ben gerçekten müminin demeli, iman konusunda inşallah müminim, Allah daha iyi bilir gibi şüphe ima eden ifadelerden kaçınmalıdır.



### 1.4. İman-Amel İlişkisi

Ebû Hanife'ye göre iman ve amel birbirinden ayrı şeylerdir. Müminin çoğu zaman bazı amellerden sorumlu tutulmaması buna delil gösterilir ki bu durumda müminden iman gitti denemez. Mesela adet gören bir kadın, namaz kılmakla sorumlu olmadığı halde ondan imanın muaf olduğu veya ona imanı terk etmesi gerektiği söylenemez. Allah'ın, oruç tutmayı

27 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, s.63.

28 Ebû Hanife burada Hz. Muaz ile Haris'in hadisesini nakleder: Özetle Muaz vefat edince onun tavsiyesi üzerine Haris Kufe'de İbn Mesud'un yanına gelir. Namaza başlamadan önce kendisine sen mümin misin diye sorulunca Haris evet diye cevap verir. İbn Mesud ise bu durumun kendisinin cennetlik olduğunu söylemek olduğunu belirtir. Haris ona Hz. Peygamber döneminde insanların mümin, kafir ve münafık olmak üzere üç grup olduğunu İbn Mesud'un bunlardan hangisinde olduğunu sorar. Oda gizli ve açık her durumda mümin olduğunu söyleyince Haris o halde niçin şüphesiz müminim dediğinden dolayı kendisini kınandığını sorar. İbn Mesud'da bu benim sürçmemdir der, bkz. Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, s.51-52.

29 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 20.

bırakıp daha sonra kaza etmesini emrettiği kişiye imanı bırak, sonra onu kaza et denilmesi ise caiz değildir. Aynı şekilde fakirin zekât vermesi gerekmez demek caizken fakirin iman etmesi gerekmez demek ise caiz değildir.[30]

Din; aslı itibariyle değişim ve dönüşüme uğramazken dinî hükümler ise zamanla değişebilir. Allah bazı insanlar için helâl kıldığı şeyleri bazılarına haram edebilir, bazılarına yapılmasını emrettiği şeyleri başkaları için yasaklayabilir. Şeriatlar, farz kılınan şeyler olduğu için çok ve çeşitlidir. Eğer din Allah'ın bütün emrettiklerini yapıp yasaklarından kaçınmak olursa bu durumda Allah'ın emirlerinden birini terk eden veya yasakladığı şeylerden birini yapan kimse, Allah'ın dininden çıkıp kâfir olmuş olur. Böylece kâfir olan kişi ile Müslümanlarla arasında gerçekleşen nikâhlanma, miras, cenazesinin ardından gitme, kestiklerini yeme gibi işler ortadan kalkmış olur. Oysaki Allah, müminlere iman ve dini kabulden sonra farz ve haram olan şeyleri emretmiştir: "İnanan kullarıma söyle, namazı kılsınlar";[31] "Ey inanalar, size kısas farz kılındı…";[32] "Ey inanlar, Allah'ı çok anın...,"[33] ayetleri bu konuyu açıklamaktadır. Eğer farz kılınan şeyler iman olsaydı, bu amelleri işleyinceye kadar Allah kullarını mümin olarak görmezdi



Allah, iman ile ameli ayırmıştır, "İnanıp yararlı iş işleyenler";[34] "Hayır, kim iyilik yaparak imanıyla bütün varlığını Allah'a teslim ederse…";[35] "Kim de mümin olarak ahireti diler ve onun için sa…"[36]ayetlerine göre iman amel değildir. O halde müminler imanlarından dolayı namaz kılar, oruç tutar, zekât verir, hacceder ve Allah'ı zikrederler. Müminler farzları yaptıklarından dolayı iman etmiş değillerdir. Şu halde farz ve ameller iman ettikten sonra ortaya çıkar. Bu durum, üzerin-

30 Ebû Hanîfe, el-Vasiyye, s. 87.
31 İbraim 14/31.
32 Bakara 2/178.
33 Ahzab 33/41.
34 Asr 103/3
35 Bakara 2/112.
36 İsra 17/19.

de borç olan bir kimsenin hâline benzer ki borçlu önce borcunu kabul edip sonra öder. Önce borcunu ödeyip, sonra bunu kabul etmez. Borcunu kabullenmesi ödemesinden dolayı değil[37] aksine ödemesi borcunu kabul etmesinden dolayıdır. Aynı şekilde köleler, efendilerinin kölesi olduklarını bildiklerinden dolayı hizmet ederler, yoksa hizmet ettiklerinden dolayı onların kölesi olduklarını kabul etmezler. Başkalarının işinde çalışan pek çok insan vardır ki onların kölesi olduklarını kabul etmezler. Bunların çalışmaları da köle olduklarını kabul anlamına gelmez. Köleliği kabul ettiği halde çalışmayan birisinin çalışmaması, köleliğini kaldırmaz.[38]

Ebû Hanife'ye göre şirk diyarında yaşayıp icmali olarak İslâm'ı kabul eden, fakat farzları ve amelleri bilmeyen, Yüce Allah'ı ve imanı kabul ettiği halde İslâm'ın ve imanın gereklerinden herhangi bir şeyi bilmeyip amel etmeden ölen kimse de mümindir.[39] Herhangi bir amele riya karıştığı zaman, o amelin sevabını yok eder. Aynı şekilde kendi amelini üstün görmek (ucüb) de böyledir.[40] Mürcie gibi, iyilikler kabul edilmiş, kötülükler de bağışlanmıştır, denemez. Bununla birlikte kim şartlarına uygun, ayıp ve kusurlardan uzak amel işler ve onu inkâr ve dinden dönme gibi şeylerle boşa çıkarmayıp dünyadan mümin olarak ayrılırsa Allah onun amelini kabul edip zayi etmez ondan dolayı da sevap verir.[41]



Yapılan iyilikleri üç şey boşa çıkarır: Birincisi, Allah'a ortak koşmaktır. Bu konuda Allah, "Kim imanı inkâr ederse, amelleri boşa gider,"[42] buyurmuştur. İkincisi, bir kimseyi azad etmek, sıla-i rahimde bulunmak,[43] Allah rızası için sadaka verdikten sonra kızdığından dolayı ya da iyilik yaptığı kimseyi minnet altında bırakmak için bunu başa kakma durumudur. Böyle durumlarda o kimsenin sevabı yüzüne çarpılır. Zîra Yüce Allah "Sadakalarınızı, başa kakma ve eza etmekle boşa çıkarma-

37 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 17.
38 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 18.
39 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 46.
40 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 74.
41 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 74.
42 Maide 5/5.
43 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 34.

yın,"[44] buyurmaktadır. Üçüncüsü, başkalarına gösteriş yapmak için, iş yapmaktır. Gösteriş için yapılan salih ameli Allah kabul etmez. Bu üç günahın dışındakiler, iyilikleri yıkıp boşa çıkarmazlar. [45]

Yüce Allah Hz. Muhammed'i (s.a.v.) göndermeden önce, insanlar Allah'a şirk koşuyorlardı. Hz. Muhammed, insanları İslam'a davet etti. İslâm'ı kabul eden mümin, şirkten uzak, malı ve canı haram olması gibi Müslümanların haklarına sahip oldu. Hz. Peygamber'in bu davetine uymayıp İslâm'ı terk eden kişi imandan çıkarak kâfir oldu, onun canı ve malı helal sayıldı. Allah'ın kitap ehli olanlar için verdiği, cizye alınıp dinlerinde serbest bırakılmaları hükmü dışında kalanlardan ise Müslüman olma veya öldürülmeleri dışında bir şey kabul edilmez. Bundan sonra da iman ve tasdik edenler için farzlar emredilmiştir.[46] Böylece bu farzları imanla birlikte işlemek de amel oldu. Yüce Allah pek çok ayette "İnanıp, salih amel işleyenler…"[47] ve "Kim Allah'a iman eder ve iyi işler yaparsa…[48]Buyurmuştur. Şu halde amel olmadan da tasdik olabileceğinden ameli yapmayan kişi tasdiki terk etmiş olmaz. Böyle olsaydı tasdiki olmayanlar, imandan uzaklaşıp eski halleri olan şirke dönmüş olurlardı.



Aynı şekilde, tasdik bakımından birbirinden az veya çok farklı olmayan insanlar amel konusunda birbirinden farklı olabilir. Bu durum da tasdik ve amelin farklı şeyler olduğunu göstermektedir. İnsanlara emredilen farzlar farklıdır. Ancak sema ehli ile peygamberlerin dini aynıdır. Bunun için Yüce Allah "Allah Nuh'a buyurduğu şeyleri size de din olarak buyurmuştur. Sana vahy ettik; İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya da buyurduk ki: "Dine bağlı kalın, onda ayrılığa düşmeyin." buyurmuştur.[49]

Ebû Hanife'ye göre Allah'ı ve peygamberlerini tasdikle meydana gelen hidayet farz olan amellerdeki hidayetle aynı değildir. Yüce Allah'ın

44 Bakara 2/264.
45 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 35.
46 Ebû Hanîfe, er-Risâle, nşr. M. Zahid Kevserî, trc. Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul 1981, s. 80.
47 Bakara 2/25,82,277.
48 Talak 65/11
49 Ebû Hanîfe, er-Risâle, s.81.

kitabında da belirttiği gibi kişi tasdiki dolayısıyla mümin olurken farzların bir kısmını bilmediği için de cahil diye isimlendirilmektedir. Hâlbuki cahil olan kişi bilmediğini öğrenebilir. Dolayısıyla Allah ve Resulünü tasdiki bırakan ile cahil kişi bir olmaz. Yüce Allah, farzlarla ilgili şöyle buyurmuştur: "Biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatacak iki kadın olabilir"[50] ve "Musa: "O işi kasten yaptımsa sapıklardan biri sayılırım."[51] Yani cahillikle işledim demektir ki bu durum Allah'ın kitabında mümin için zâlim, günahkâr, asi, ve hatalı denildiğini göstermektedir.[52] Nitekim Hz. Yakub'un oğulları, babalarına "sen, hala eski şaşkınlığındasın"[53]derken "sen hala eski küfründesin," anlamını kastetmemişleridir. Eğer onların mümin olduklarını, haklarında Müslümanların hükümlerinin icra edileceği iddia edilirse, doğru söylenmiş olur. Onların kâfir olduklarını söyleyen bidatçi olup Hz. Peygamber ve Kuran'a muhalefet etmiştir. Bundan başka ehli bidatten, doğruyu kabul etmeyenlerin dediği gibi onun ne kâfir ne de mümin olduğunu söylenirse, bu düşünce de bir bidat olup Hz. Peygamber ve ashabına karşı bir muhalefet oluşturur. [54]



Netice itibariyle kıble ehli olanlar mümindir, yapmadıkları herhangi bir farzdan dolayı imandan çıkmaz. İmanla birlikte Allah'a itaat edip farzları yerine getiren kimse cennetlik, imanı ve ameli terk eden kimse ise kâfir ve cehennemlik olur. İmanı olduğu halde, farzlardan bazısını terk eden kimse de günahkâr mümindir. Bu kişinin azap görmesi de bağışlanması da Allah'ın dilemesini bağlıdır. Eğer Allah ceza verirse günahından dolayı azap eder, günahını, bağışlarsa onu affeder.[55] Ebû Hanife burada nakli ve akli deliller kullanarak iman ile amelin farklı şeyler olduğunu ispat etmektedir. İman dinin bütün emirlerini yerine getirmek olarak tanımlanırsa o zaman her hangi bir ameli terk eden kafir olur. Farzlar ve ameller imandan sonra geldiğinden amellerini işlemeyen kişi tasdiki

50 Bakara 2/282.
51 Şuara 26/20
52 Ebû Hanîfe, er-Risâle, s.81.
53 Yusuf 12/95.
54 Ebû Hanîfe, er-Risâle, s. 82.
55 Ebû Hanîfe, er-Risâle, s. 83.

terk etmiş olmaz. Zira Kuran'da müminle ilgili zalim, günahkâr ve asi sıfatları kullanılırken onlardan iman vasfı kaldırılmamıştır.

### 1.5. İman-Küfür ilişkisi

Arapça bir kelime olan küfür, inkâr ve yalanlama anlamına gelmektedir. Borçlu borcunu kabul etmeyip onu inkâr ederse Arapça "kâferanî" yani inkâr etti denir. Mümin red ve inkâr etmeksizin, bir farzı terk ederse günahkâr olarak isimlendirilir. Eğer, farzları inkâr ederek terk ederse, bu takdirde kâfir ve Allah'ın farzlarını inkâr eden kimse diye isimlendirilir.[56]

Ebû Hanife'ye göre Allah Hz. Âdem'in soyunu insan olarak yaratmış, onlara akıl vermiş, hitap etmiş, imanı emredip, inkârı yasaklamıştır. İnsanlar da O'nun Rab olduğunu kabul etmişlerdir. İşte bu, insanların imanıdır ki onlar bu fıtrat üzerine doğarlar. Daha sonra inkâra sapanlar bu fıtratı değiştirip bozmuş olur. İman ve tasdik eden de bu fıtratında sebat etmiş olur.[57] Allah, kullarından hiç birini iman veya inkâra zorlamamış, onları mümin veya kâfir olarak yaratmamıştır. Onları bir birey olarak yaratmıştır.[58] Diğer bir ifadeyle Allah insanları iman ve küfür özelliği olmadan yaratmış, sonra onlara hitap ederek emir ve yasaklarını bildirmiştir. İnkâr eden; kendi fiili, hakkı kabul etmemesi ve Allah'ın yardımını kesmesiyle inkâra sapmıştır. Aynı şekilde iman eden de kendi fiili, ikrarı, tasdiki ve Allah'ın yardımı ile iman etmiştir.[59]



İnsanlar, Yüce Allah'ı bilme ve tasdik etmeleri bakımından mümin, inkâr etmeleri yüzünden de kâfir olurlar. Allah'ın birliğini ve O'nun katından gelen şeyleri tasdik edip Allah'ın kulu olduklarını kabul edince, iman ve küfrün ne anlama geldiğini bilmeseler bile imanın iyi, küfrün de kötü bir şey olduğunu anladıklarında kâfir olmazlar. Meselâ kendisine bal ile acı bir madde verilen birisi her ikisini tattığında balın tatlı, diğerinin de acı olduğunu anlar. Acı ve tatlının isimlerini bilmediğinden dolayı bunları da bilmiyor denemez. İşte iman ve küfür isimlerini bilmeyen de

56 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 26.
57 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 72.
58 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 72.
59 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 72.

böyledir. İmanın iyi, küfrün de kötü şeyler olduğunu bilen kimsenin Allah'ı bilmediği söylenemez.[60]

Kalpler de olanı bilen Allah, insanları kalplerindeki şeylerden dolayı, mümin ve kâfir diye isimlendirmiştir. Biz de insanların, söyledikleri tasdik, tekzip, kıyafet ve ibadetleri ile mümin veya kâfir olduğunu söyleyebiliriz. Meselâ, tanımadığımız halde mescitlere gelen, kıbleye dönerek namaz kılan kimseleri gördüğümüzde onların mümin olduğunu söyler, kendilerine de selam veririz. Bununla birlikte onların gerçekte Yahudi veya Hıristiyan olmaları da mümkündür. Aynı şekilde Hz. Peygamber devrinde de dilleriyle iman ettiklerini söyleyen münafıkları, ashap mümin olarak kabul etmiştir. Hâlbuki onlar, Allah tarafından bilinen kalplerindeki inkâr ve yalanlamadan dolayı kâfirdirler. İşte bundan dolayı kâfir olmaları mümkün olduğu halde, insanların açığa vurdukları iman alâmetleri sebebiyle onların mümin oldukları söylenebilir.



Şekil ve kıyafetleriyle müminlere benzemeyen bazı insanlara da, kâfirlere benzeyen özellikleri gösterdikleri için kâfir diyebiliriz. Eğer bilinenin aksine bunların, Allah'a imanları ve namaz kılmak gibi bir ibadetleri varsa onlar Allah katında mümindirler. Fakat bizim onları kâfir olarak bilmemizden dolayı Allah bizi cezalandırmaz. Çünkü Allah bizi, kalplerde bulunanı ve gizli niyetleri bilmekle sorumlu kılmamış, amellerine göre onlara, mümin dememizi, ona göre sevip sevmememizi istemiştir. Zira kalplerde gizli olan şeyleri ancak Allah ve Allah'ın kendisine vahy ettiği peygamberler bilir. Kirâmen Kâtibin melekleri bile, insanların açığa vurdukları amelleri yazmakla görevlidir. Bu sebeple vahiy olmadan, kalplerde olanı bildiğini söylemek, Allah'ın ilmine sahip olduğunu iddia etmektir.[61] Kalplerde ya da onun dışında, Allah'ın bildiğini, kendisinin de bildiğini söyleyen insan, büyük bir günah işlemiş, cehennemi hak etmiş, inkâra kaymış olur. [62]

60 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 38.
61 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 29; bkz. Nisa 4/48; Tevbe 9/102.
62 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 30.

Günümüzdeki küfür ilk dönemdeki inkarla aynı olduğu gibi bu günün münafıklığı da ilk dönemin münafıklığıyla birdir. Aynı şekilde bugünün İslâm'ı da ilk dönemin İslâm'ıdır. İlk münafıklık, kalple inkâr ve yalanlama, dille tasdik eder gibi görünme ve ikrar olarak tanımlanmıştır. Benzer özellikleri taşıyanlar için bu günde durum aynıdır. Yüce Allah, münafıkları, "İkiyüzlüler sana gelince: "Senin şüphesiz Allah'ın Peygamberi olduğuna şahadet ederiz" derler. Allah, senin kendisinin peygamberi olduğunu bilir; bunun yanında Allah, ikiyüzlülerin yalancı olduklarını da bilir"[63] şeklinde anlatır. Burada Allah'ın münafıkları yalanlaması, onların dedikleri şeyin yalan olmasından dolayı değil, dilleri ile açıkladıkları gibi, ikrar ve tasdik durumunda olmamalarıdır.[64] Aynı şekilde Yüce Allah onlarla ilgili "İnananlara rastladıkları zaman, "İnandık" derler, elebaşlarıyla baş başa kaldıklarında, "Biz şüphesiz sizinleyiz, onlarla sadece alay etmekteyiz" derler,"[65] buyurmaktadır. Yani onların, Hz. Peygamber ve ashabına, dilleriyle ikrar ve tasdiki açıklamak suretiyle alay ettiklerini[66] belirtmektedir.



Nimetleri inkar konusuna gelince; nimetlerden herhangi birini inkâr edip onun Allah tarafından verilmediğini söyleyen kimse Allah'ın nimetlerini inkar etmiş olduğu gibi O'nun katında da kâfir olur. Yüce Allah "Onlar Allah'ın nimetlerini hem bilirler, hem de inkâr ederler,"[67] buyurmaktadır. Yani inkarcılar gecenin gece, gündüzün de gündüz olduğunu, sağlık, zenginlik, rahat ve bolluğun nimet olduğunu bildikleri halde bunları asıl sahibi olan Allah'a değil, taptıkları şeylere nispet ederler. Böylece onlar, nimetlerin hiçbir benzeri olmayan Allah'tan olduğunu inkâr etmişlerdir.[68]

Korku ve ümit konusuna gelince; korku ve beklenti iki durumdan biriyle söz konusu olur. Bir kimseden beklentisi olan ya da korkan kimse,

63 Münafikun 63/1.
64 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 28.
65 Bakara 2/14.
66 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 29.
67 Nahl 16/83.
68 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 42.

onun Allah'ın izni olmadan kendisine zarar veya fayda vereceğini düşünürse o kişi kâfir olur. Bunun dışında, bir kimse hayrı Allah'tan beklediği ya da Allah'ın kendisini başkalarının eline düşürüp bir şeyi vesile kılarak vereceği beladan endişe duyduğu için korkarsa bu kimse kâfir olmaz. Çünkü baba, çocuğunun kendisine faydalı olmasını, kişi hayvanının kendisini taşımasını, komşusunun kendisine iyilik etmesini, devlet başkanının kendisini korumasını bekler. Bu durumda kâfirlik bahis konusu olmaz. Çünkü gerçekte beklentiler Allah'tandır ki kendisine çocuğu ve komşusundan yararlandırmasını, içtiği ilaçtan şifa vermesini, Allah'tan bekleyen kimse kâfir olmaz.

İnsan bazen Allah'ın kendisini kötü şeylerle imtihan etmesinden korkup kaçar. Meselâ, Allah'ın peygamber olarak seçtiği Hz. Musa Allah ile arasında bir elçi olmadan "Beni öldürmelerinden korkuyorum"[69] demişti. Hz. Peygamber (s.a.v.) de mağaraya gizlenmişti. Bu durumlar onlar için kesinlikle inkar olmaz. Aynı şekilde insan vahşi hayvanlardan, yılan ve akrepten, evinin yıkılması, sel afeti ile zararlı yiyecek ve içeceklerden korkar. Bütün bunlardan korkan kişi şüpheli bir durumla kafir olmaz.



Müminin gerçekte Allah'tan başka hiçbir şeyden daha çok korkmaz. Zira mümin Allah'tan gelen kötü bir belaya uğradığı, ağır bir şekilde hastalandığı[70] zaman bunu ne kötü yaptın Allah'ım demeyi içinden bile geçirmez. Tam aksine Allah'ı daha çok zikreder. Bu musibetin yüzde biri, bir kraldan gelmiş olsa onun zulmünü güvendiği insanlara söylemekten çekinmez. Mümin ise gizli, aşikâr, her yerde Allah'ın emrini gözetir. Hükümdarların emirleri gizli, açık, her yerde gözetilmez. Meselâ, bazen bir müminin soğuk bir gecede gusletmesi gerekir, hoşuna gitmese de uykusundan kalkıp sırf Allah'tan korktuğu için yıkanır. Aynı şekilde aşırı sıcakta, susuzluktan yandığı halde orucunu tutar. Hiç kimsenin olmadığı yerlerde bile Allah'ın emrini gözeterek sabreder, feryat etmez. Oysaki herhangi birisi sadece hükümdarın huzurunda bulunduğu sürece ondan korkar, uzaklaşınca korkmaz.

[69] Şuara 26/14.
[70] Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s.37.

Ebû Hanife'ye göre: Eğer birisi başına gelen bir musibet karşısında bu Allah'tan mı yoksa benim kazancım mı, bu durum Allah'ın beni müptela kıldığı şeylerden değildir derse "Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır, sana ne kötülük dokunursa kendindendir"[71] ve "Başınıza gelen herhangi bir musibet ellerinizle işlediklerinizden ötürüdür,"[72] ayetlerine göre o kimse kafir sayılmazsa da tevilde hata etmiştir. Zira Allah "Allah insan ile kalbi arasına girer,"[73] buyurmaktadır ki ayetin manası Allah müminle küfür, kâfirle iman arasına girer, demektir.[74]

İman esaslarına inanan, fakat İsa ve Musa peygamber mi yoksa değil mi? diyen kimse de kâfir olur. Aynı şekilde kâfir cennete mi, yoksa cehenneme mi gider, bilmem, diyen kimse de: "İnkar edenlere cehennem ateşi vardır,"[75] ayetinden dolayı kâfir olur. Bir kimse kâfiri kâfir olarak bilmem, derse o kâfir gibidir. Eğer kâfirin son gideceği yer neresi olduğunu bilmem derse O, Allah'ın kitabını inkâr etmiş ve kâfir olmuş olur.[76] Ben cennetliğim diyen ya da kendisinin cehennem ehli olduğunu söyleyen kimse yalan söylemiştir, o bunu bilmiyor. Cehennem ehli olduğu konusunda o Allah'ın rahmetinden ümit kesmiştir. Zira mümin imanı sebebiyle cennete giren, işledikleri sebebiyle ateşte azap gören kimsedir.[77]



Ebû Hanife'ye göre: "De ki: "Gerçek Rabbinizdendir." Dileyen inansın, dileyen inkâr etsin,"[78] ayeti vaid ifade ettiği için istersem iman ederim istersem etmem diyen kişi yalancı olur. Çünkü Yüce Allah: "Hayır; şüphesiz bu Kuran bir öğüttür. Dileyen kimse öğüt alır. Allah dilemeksizin öğüt alamazlar"[79] ve "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz,"[80] bu-

71 Nisa 4/79.
72 Şura 42/30.
73 Enfal 8/24.
74 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 47.
75 Fatır 35/36.
76 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, s.51
77 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 18.
78 Kehf 18/29.
79 Müddesir 74/54,55,56.
80 İnsan 76/30.

yurmaktadır. Ne var ki bunu diyen kimse ayeti reddetmediği için kafir olmasa da ayetin tevilinde hata etmiş olur.[81] Bununla birlikte insan tevhid ilminin inceliklerinde bir güçlükle karşılaşırsa, bunu öğreneceği bir âlim buluncaya kadar Allah katında doğru olana inanması gerekir. Böyle bir alimi arayıp bulmakta gecikmesi caiz değildir. Bu konuda tereddüt edilerek beklemek doğru değildir, bu sebeple tereddüt ederek beklerse, kâfir olur.[82] Aynı şekilde Allah'ın yarattığı bir şeyi inkar edip bunun yaratıcısını bilmem diyen kimse sanki o şeyin Allah'tan başka yaratıcısı vardır, demiş olacağından "Allah her şeyin yaratıcısıdır...[83] ayetine göre o kişi kafir olur. Aynı şekilde Allah'ın bana namaz, oruç ve zekâtı farz kıldığını bilmiyorum diyen kimse de "Namazı kılın, zekâtı verin"[84] ve "Oruç size sayılı günlerde farz kılındı,"[85] ayetleri gereği o kimse kâfir olur. Eğer bu ayetlerin Allah tarafından indirildiğine iman inanıp tevil ve tefsirini bilmiyorum derse o kimse kâfir olmaz.[86]

Ebû Hanife şöyle söyler: Benim kâfir olduğuma şahadet eden kimse bana göre yalancıdır. Ne var ki onun benim hakkımda yalan söylemesi, benim de onun hakkında yalan söylememi helâl kılmaz. Zîra Allah "Bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sürüklemesin; adil olun; bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır.,"[87] buyurmaktadır. Onun kendisiyle ilgili söylemiş olduğu yalanın, doğrulanmasının benim için gerekli olmadığını söylerim. Çünkü o, kendisinin eşek olduğunu söylese, benim doğrudur, demem gerekmez. [88] Ancak Allah ile bir ilgisi olmadığını söyler veya ben Allah ve Resulüne inanmıyorum dediği halde kendisinin hala mümin olduğunu söylerse ben ona kâfir derim. Aynı



81 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 47.
82 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, s.77.
83 Enam 6/102.
84 Bakara 2/43,83, 110.
85 Bakara 2/183.
86 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 46.
87 Maide 5/8.
88 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 35.

şekilde Allah'ın birliğine ve Allah katından gelen her şeye iman eden kimse, kendisi için kâfir bile dese, ben ona mümin derim.[89]

Netice itibariyle Ebû Hanife'ye göre küfür, inkar ve yalanlama olarak tanımlanır. İnsanlar başlangıçta iman ve küfür vasfı olmadan yaratıldığından Allah hiç kimseyi iman ve küfre zorlamamıştır. İman ve inkar insanların kendi fiilleriyle gerçekleşir ancak bunlarda Allah'ın yardım etmesi veya yardımını kesmesi söz konusu olabilir. İman ve küfür kavramlarını bilmeyen birisinin, imanın iyi küfründe kötü bir şey olduğunu anlaması yeterlidir. İnsanların kalplerinde olanı Allah'tan başkası bilemeyeceğinden dolayı iman ve inkar konusunda insanların söylediklerine, kıyafet ve ibadetlerine göre hüküm verilebilir. Buna göre mescide gelip namaz kılanın mümin olduğu söylenebileceği gibi şekil ve kıyafet bakımından inkarcılara benzeyen kimselere de kafir denebilir. Hüküm zahire göre verildiğinden bu kişilerin gerçekte Allah katında farklı bir durumda olmaları herhangi bir sorumluluk gerektirmez.



İman, küfür ve nifak terimlerinin anlamları zamanla değişmez. İlk dönemlerde iman, küfür ve nifak nasıl tanımlandıysa günümüzde de aynıdır. Nimetlerin Allah tarafından verilmediğini söylemek, Allah'ın izni olmadan herhangi birisinin kendisine fayda veya zarar vereceğine inanmak kişiyi inkâra götürür. Kuran'da zikredilen peygamberlerden ya da kafirin cehenneme gideceği gibi hakkında açık ayet bulunan konulardan şüphe eden kişi kafir olur. Herhangi bir şeyin yaratıcısının Allah olduğunu ya da namaz ve oruç gibi ibadetlerin farz olduğunu inkar eden de kafir olur. Allah ve Resülü'ne inanmadığını söylediği halde ben müminim diyen kimseye kafir, aynı şekilde iman esaslarına inandığı halde kendisinin kafir olduğunu söyleyen kişiye de mümin denebilir. Tevhit konusunda bilmediklerini öğrenmek gerekir, bu konuda tereddüt ederek beklemek de inkara sebep olur.

[89] Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 36.

## 1.6. İman- Günah İlişkisi

Ebû Hanife'ye göre bir Müslüman, helâl saymadığı sürece büyük günahlardan birisini işlemesi ile kâfir olmaz. Bu durumdaki bir kimseden müminlik sıfatı kalkmadığı için ona gerçek anlamda mümin denir. Herhangi bir müminin kâfir olmadığı halde günahkâr olması caizdir.[90] Allah'a ortak koşmamak ve inkar etmemek şartıyla büyük ve küçük günah işlediği halde tövbe etmeden mümin olarak ölen kimsenin durumu ile iman eden fakat namaz kılmayan, oruç tutmayan ya da amellerin hiçbirisini yapmayan kimsenin durumu Allah'ın dilemesine bağlıdır. Dilerse ona Cehennem'de azap eder, dilerse affeder ve hiç azaba uğratmaz.[91]

Günah işleyenlerin cennetlik veya cehennemlik olduklarını söylemeden, onlar ilgili hükmü geciktirmek ircadır. İnsanlar üç sınıfa ayrılır: Birincisi Peygamberler ve peygamberlerin cennetlik olduğunu bildirdikleri kimselerdir ki bunlar cennetliktir. İkincisi, müşriklerdir ki onların cehennemlik olduklarına şahadet edilir. Üçüncü ise; Allah'ın birliğine inananlardır ki bunlarla ilgili susup, onların cennetlik ve cehennemlik olduklarına şahadet etmeyiz. Onlar için Allah'ın affedeceğini ummakla birlikte, azaba çekileceklerinden de korkarız.92



İrca'nın aslı meleklerden gelmiştir. Allah, meleklere eşyayı göstererek "Bana bunların isimlerini söyleyin,"93 buyurdu. Bütün melekler hatadan ve bilmeden söz söyleyerek delâlete düşmekten çekinip duraklayarak "Seni tenzih ederiz, senin öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur,"94 dediler. Böylece melekler bilmediği şeyi soran, sorduğu konuda aldırmayıp konuşan, isabet etmezse hatalı, isabet ederse bilgisizce söylediği için övülmeyen kimse gibi bidat işlemediler. Bunun için Allah, "Bilmediğin şeyin ardına düşme, doğrusu kulak, göz ve kalp, bunların hepsi o şeyden

---

90 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 73.

91 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 74, Muaz b. Cebel'de bu görüşü benimsemektedir, bkz. Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, s.53-54.

92 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 31.

93 Bakara 2/31.

94 Bakara 2/32.

sorumludur,"[95] buyurur. Yani, doğru olarak bilmediğin bir şeyi söyleme, demektir. Bu ayetle Allah, peygamberine bile kesin bilgi olmadan zan ile konuşmaya, incitmeye, iftira atmaya izin vermemişken, nasıl oluyor da insanlar, kesin bilgileri olmadan zanla birbirlerini ayıplıyor.[96]

Tevakkufun yani duraklamanın manası ise, haram, helâl veya bizden önceki ümmetler hakkında bilmediğin konularda, sorulanlar için "En güzelini Allah bilir" demektir. Eğer üç kişi, bilmediğimiz, tecrübe ve deneyimlerimizle de bilemeyeceğimiz bir sözü bize söylerlerse, bunun doğru bilgisini Allah'a havale edip tevakkuf ederiz. Bu tıpkı önceden iyi olan bir topluluğun aralarından ayrıldıktan sonra iki gruba ayrılıp birbirlerini öldürmesi, ortada bir cinayet olmasına rağmen başkada şahit olmadığından her iki gurubunda kendini haklı görmesi, senin de iki tarafın isabetli olmadığını bilmen gibidir. Bu durumda ya iki taraf da hatalı veya biri hatalı diğeri isabetlidir.[97]



Ebû Hanife'ye göre günah işleyen kimsenin kafir olmadığın gösteren ayetler şunlardır: "Yûnus hakkında söylediğimizi de an. O, öfkelenerek giderken, kendisini sıkıntıya sokmayacağımızı sanmıştı; fakat sonunda karanlıklar içinde: "Senden başka tanrı yoktur, Sen münezzehsin, doğrusu ben haksızlık edenlerdenim" diye seslenmişti."[98] Buna göre Hz. Yusuf kafir ve münafık değil zalim bir mümindir. Aynı şekilde Hz. Yusuf'un kardeşleri, "Ey Babamız! Suçlarımızın bağışlanmasını dile, bizler hiç şüphesiz suçluyuz" dediler."[99] Halbuki onlar kafir değil günahkardır. Hz. Peygamber hakkında, "Allah böylece, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlar…,"[100] buyrulmuş günahını yerine inkarını denmemiştir. Hz. Musa (as.) da kıptîyi öldürmesi dolayısıyla günah işlemişti, fakat O bundan dolayı kâfir olmadı. [101]

95 İsra 17/36.
96 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 30-31.
97 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 30-31.
98 Enbiya 21/87.
99 Yusuf 12/97.
100 Fetih 48/2.
101 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, s. 62.

Mümin tevhitten ayrılmadığı sürece, bütün günahları da işlemiş olsa, yine Allah düşmanı olmaz. Çünkü düşman, düşmanına buğz ve nefret besler, ona noksanlık izafe eder. Oysaki mümin, büyük günah işlemiş de olsa Allah'ı her şeyden daha çok sever. Aynı şekilde mümin, ateşte yakılması ya da Allah'a iftirada bulunması durumuyla karşı karşıya kalsa ateşte yakılmayı tercih eder. Nasıl ki babasını seven çocuk bazen de ona isyan eder. Aynı şekilde mümin her ne kadar isyan etse de, Allah ona her şeyden daha sevgilidir. Şehvet gibi birçok şiddetli arzular üstün geldiği için, mümin bazen Allah'a isyan eder. Bir sultanın işini yapan vazifeli kimse, işini bırakırsa karşılığında çeşitli sıkıntılar yaşar. Serbest kalınca gücü yeterse işine tekrar döner. Aynı şekilde kadın, doğum esnasında çok büyük sıkıntılarla karşılaştığı halde, aradan zaman geçip iyi olunca çocuk istemesi buna benzer. 102 Mümin, Allah'a isyan ettiğinde, ameli her ne kadar taat ve rıza bakımından şeytana uyuyorsa da işlediği bu isyan ile şeytana uyan, onun rızasını isteyen ve ona yönelen kimse olmaz.103



Ebû Hanife göre Ehl-i kıbleden olan günahkâr biri için şirkin dışında işlediği günahlardan dolayı Allah'ın onu mutlaka cezalandıracağına dair şahitlik edilmez. Günahların bir kısmının affedileceği bilinse de bunların hangisi olduğu bilinmez. Zîra Kuran-ı Kerim'de "Size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız, kusurlarınızı örter ve sizi şerefli bir yere yerleştiririz"104 buyrulmaktadır. Büyük günahların tamamı ya da bağışlanacak kusurların hepsi bilinmez ama "Allah kendisine ortak koşmayı elbette bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar"105 ayetinin gereği Allah'ın şirkten başka bütün günahları affetmesi mümkündür. Bununla birlikte Yüce Allah'ın kimi affetmek isteyip kimi affetmek istemediği bilinmez.106

Allah'a şirk koşmanın dışında kul günahlardan hangisini işlerse işlesin, onun affı için dua etmek daha iyidir. Fakat ona beddua etmekle gü-

---

102 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s.25.
103 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 36.
104 Nisa 4/31.
105 Nisa 4/48.
106 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 22.

nahkâr olunmaz. Bu, birisine karşı bir kötülük işleyen kimseye, beddua etmek yerine bağışlamanın daha iyi olması gibidir. Eğer bir kimse kendisi ile Allah arasında şirk koşmaksızın bir günah işlerse, ona merhamet edip şahadet hürmetine işlediği günahın affı için dua edilirse, bu daha iyidir. Eğer onun helak olması için "Yâ Rabbi, bu adamı günahından dolayı cezalandır," şeklinde beddua edilirse, günaha girilmiş olur. Günahkâr kimse için Allah'tan af dilemek, iki sebepten dolayı daha faziletlidir. Birincisi, o kimse günahkâr da olsa mümindir. Öte yandan Allah'ın mutlaka ceza vereceğini bildirdiği kimse için af dilenmesi de haramdır. Zira Allah cehenneme göndereceği kimseler için af dilenmesini yasaklamıştır. Allah'ın, azap edeceğini bildirdiği kimse için af istenmesi ve "Yâ Rabbi, sadece beni öldürme" demek gibi Allah'ın vaadinden dönmesinin istenmesi yasaklanmıştır. Zîra Allah, Kur'an-ı Kerîm'de "Her insan ölümü tadacaktır,"107 buyurmaktadır.108



Şahadet kelimesine inananlar hakkında bağışlanmaları için dua etmek daha faziletlidir. Çünkü Allah'a itaat konusunda, şahadet kelimesini söylemekten daha faziletli bir şey yoktur. Allah'ın emrettiği tüm farzlar, bu şahadeti kabul ve tasdik açısından bir yumurtanın yedi kat gök ve yerler arasında bulunan şeylerle, karşılaştırılması gibidir. Nasıl ki şirk en büyük günah ise, şahadette en büyük sevaptır. Allah, şirkin ne kadar büyük bir günah olduğunu, hiç bir kötü amel için ifade etmediği bir şekilde belirtmiştir. "Şüphesiz şirk, büyük bir zulümdür."109 Allah bundan başka adam öldürme110 vb hiçbir kötü amel için, böyle bir ifadede bulunmamıştır.111

Mümin işlediği günahı, azaba çekileceğini bilerek değil Allah'ın bağışlayacağını ümit ettiği ya da hastalık ve ölümden önce tövbe edeceğini düşündüğü için işler. Kişi kendisinden korktuğu halde yiyecek, içecek, harp, deniz yolculuğu vs. gibi şeyleri yapar. Eğer batmadan kurtulmak

[107] Al-i İmran 3/185.
[108] Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 23.
[109] Lokman 31/13.
[110] Bkz. Meryem 19/91; Hac 22/31.
[111] Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 24.

ümidi olmasaydı insan hiçbir zaman deniz yolculuğu yapmazdı.112Ya da zafer ümidi olmasaydı, hiçbir zaman savaşmazdı. 113

Eğer Allah (cc) bir katili bağışlarsa, harama bir defa bakan kimsenin de affedilmeye daha çok layık olduğu bilinebilir. Bir bakıştan dolayı Allah azap ederse, öldürme fiilinden dolayı azaba çekmesi de daha uygundur. Zîra Allah, "Allah katında en değerli olanınız, en çok takva sahibi olanınızdır,"114 buyurmaktadır. Şu halde bakma fiilini yapan, eğer adam öldürme fiilini işlememişse, katil olan kimseden daha fazla takvalıdır.115 Her ikisinin bağışlanması aynı seviyede değildir, büyük günah işleyen kimseye oranla, küçük günah işleyenin bağışlanması daha çok ümit edilir. Bu durum denizde ve küçük nehirde yolculuk yapan iki kişiye benzer. Her ikisinin de boğulmasından endişe edildiği gibi ikisinin de kurtulması umulur. Bununla birlikte denizdeki kimseye oranla, küçük nehirdeki kişinin kurtulacağı daha çok ümit edilir. Aynı şekilde, büyük günah işleyenin durumundan da, küçük günah işleyene oranla daha çok korkulur, küçük günah işleyenin, büyük günah işleyene oranla affedilmesi daha çok ümit edilir. Her ikisinin affı ümit edildiği gibi her ikisinin de amellerine göre akıbetlerinden korkulur.



Allah, kulunu işlediği bir günahtan dolayı cezalandırır ya da onu bağışlar. Allah, kulunu işlemediği günah sebebiyle cezalandırmaz, kulun işlediği farzları da günahlarını da yazar. Mesela, bir kişi malının zekâtından, daha fazla vermesi gerekirken, az miktarda verdi. Bu durumda Allah o kimseyi verdiği miktardan dolayı değil, vermediğinden dolayı cezalandırır. Zekâttan verdiği miktarı ise o kişinin lehinde değerlendirir. Aynı şekilde bir kimse namaz kılar, oruç tutar, hacca gider ama adamda öldürürse, bu konuda iyilikleri hesaplanır, kötülükleri ise aleyhine yazılır. Yüce Allah şöyle buyurur: "Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler; kazandığı iyilik lehine, ettiği kötülük de aleyhinedir."116; "Birbi-

112 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s.25.
113 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 26.
114 Hucurat 49/13.
115 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 22
116 Bakara 2/286.

rinizden meydana gelen sizlerden, erkek olsun, kadın olsun, iş yapanın işini boşa çıkarmam."117 "İşlediklerinizden başkasıyla karşılık görmezsiniz."118; "Ancak işlediklerinizin karşılığını görmektesiniz"119; "Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür."120 "Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür."121; "Küçük ve büyük, hepsi satır satırdır."122 Bu duruma göre, iyilik ve kötülükler az da olsa Allah tarafından yazılmaktadır. Nitekim Yüce Allah "Kıyamet günü doğru teraziler kurarız; hiçbir kimse hiçbir haksızlığa uğratılmaz. Hardal tanesi kadar olsa bile yapılanı ortaya koyarız. Hesap gören olarak Biz yeteriz."123 buyurmaktadır. Bunların aksini söyleyen kimse Allah'ı zulümle vasıflandırmış olur. Hâlbuki Allah zulmetmeyeceği konusunda kullarına Kuran'da teminat vermiştir: "Yaptığınızdan başka bir şeyle cezalanmayacaksınız."124 ; "Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür."125 Ayetleri bu konuyu belirtmektedir. Nitekim Allah, iyiliklere karşılık verdiği için, kendisinin şekûr olduğunu ifade etmiştir. O, merhametlilerin en merhametlisidir. 126



İman büyük bir azaptan koruduğu için mümine fayda verir. İnkardan daha büyük günah olmadığı için en çetin ceza kâfirin azabıdır. Allah'ı inkâr etmeyen Mümin ise sadece emrettiği şeylerin bazılarında isyana girer. Allah ise bu kişiye yapmadığı şeyler için değil sadece işlediği şeyler kadar ceza verir. Bu durum, adam öldürmüş ama hırsızlık yapmamış birinin, hırsızlıktan değil sadece cinayet suçundan cezalandırılmasına benzer. Zira Yüce Allah, "İşlediklerinizden başkasıyla karşılık görmezsiniz,"127 buyurmaktadır. Hastalığı küçük olan hastanın durumu daha az zararlıdır. Dünyada sıkıntı çekerek en şiddetli azaptan kurtulan

117 Ali İmran 3/195.
118 Yasin 36/54.
119 Tahrim 66/7.
120 Zilzal 99/7.
121 Zilzal 99/8.
122 Kamer 54/53.
123 Enbiya 21/47.
124 Saffat 37/39.
125 Zilzal 99/7.
126 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 34.
127 Yasin 36/54.

kimsenin durumu, iki türlü azap çeken kimseden daha kolaydır. Mümin de böyledir, eğer işlediği bir günah için azap çekerse, bu iki günah için çekeceği azaptan daha hafif olur.128

Ebû Hanife'ye göre "Mümin zina edince, başından gömleğinin çıkarılması gibi, imanı da çıkarılır, sonra tevbe edince iman kendisine iade edilir"129 rivayeti Kur'ân'a muhaliftir. Çünkü Allah; Kur'ân-ı Kerîm'de "Zina eden kadın ve erkeğin.."130 âyetinde her ikisinden de iman vasfını kaldırmamıştır. Aynı şekilde, "Sizden zina eden iki kimseye..."131âyetinde Allah "sizden" kaydı ile Müslümanları kastetmektedir. O halde Kuran-ı Kerim'in hilafına, Hz. Peygamber'den hadis rivayet eden herhangi bir kimseyi reddetmek, Hz. Peygamber'i reddetmek veya tekzip etmek demek değildir.132 Aynı şekilde "Allah, içki içen kimsenin kırk gün ve kırk gece kıldığı namazı kabul etmez,"133 rivayetinin açıklaması da bilinmemektedir. Başka bir ifadeyle haksız yere birisini öldüren, hırsızlık ve facirlik yapan, günah işleyen, zina eden, içki içip sarhoş olan kişi günahkâr mümindir, kâfir değildir. Bu durumda olanlar işlediklerinden dolayı cehennemde azaba uğrarlar, fakat imanları sebebiyle cehennemden çıkarılırlar. 134



Ebû Hanife'ye göre Allah'a ortak koşmamak, inkâr etmemek ve helal saymamak şartıyla günah işleyen bir mümin kâfir sayılmaz. Günah işlediği halde tövbe etmeden ölen müminin durumu Allah'ın dilemesine bağlıdır. Allah dilerse bağışlar ya da cezalandırır. Hakkında kesin bilgi sahibi olunmayan konularda sorulanlar için en doğrusunu Allah bilir demek daha uygundur. Bu anlamda irca Allah'ın öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur diyen meleklerin yaptığı bir iştir. Hangi günahların bağışlanacağı bilinmez.

128 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 39.
129 Tirmizi, "İman" 15; Ebu Davud, "Sunne" 15.
130 Nur 24/1.
131 Nisa 4/16.
132 Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 33.
133 Tirmizi, "Eşribe", 1.
134 Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ebsat, s.53.

## Sonuç

İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin akaidle ilgili beş eserinde iman ve imanla ilişkili temel kavramların incelendiği bu araştırmada elde edilen bilgileri şöyle değerlendirmek mümkündür: Ebû Hanife eserlerinde imanı Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kaza ve kadere inanma şeklinde tanımlarken aynı zamanda hiç kimsenin kendi fiillerini yaratamayacağına inanmayı da vurgulamıştır. O'na göre imanın asıl mahalli kalptir, dil ile ikrar kişinin insanlar tarafından mümin olarak kabul edilmesi yönüyle önemlidir. İman, sadece tasdik ve amel yönünden artıp eksilebilir, imanda istisna da olmaz. İman ilk dönemlerde nasıl tanımlandıysa günümüzde de aynı şekilde tanımlanır. Kuran'ın bazı ayetlerinde mümin kavramı zalim, günahkar ve asi sıfatları ile birlikte kullanıldığına göre iman ile amel farklı şeylerdir. Günah işleyen ya da farzlardan birini terk eden mümin helal saymadığı sürece kâfir sayılmaz. Günah işlediği halde tövbe etmeden ölen mümini Allah dilerse bağışlar dilerse cezalandırır. Ebû Hanife iman konusunda belirlediği bu önemli prensipler ile günümüze kadar gelen ehl-i sünnet anlayışının temelini oluşturmuştur.



Ebû Hanife'ye göre insanlar iman ve küfrü Allah'ın zorlaması ile değil kendi iradeleriyle tercih ederler. İmanda Allah'ın yardım etmesi inkârda ise yardımını kesmesi söz konusu olabilir. İman ve inkar konusunda insanların söylediklerine, kıyafet ve ibadetlerine göre hüküm verilmelidir. Bu kişilerin gerçekte Allah katında farklı bir durumda olmaları herhangi bir cezayı gerektirmez. Nimetleri inkar etmek, Allah'ın izni olmadan birisinin fayda veya zarar vereceğine inanmak kişiyi inkâra götürür. Kuran'da açık ayetle anlatılan konulardan şüphe eden, namaz ve oruç gibi ibadetlerin farz olduğunu inkar eden kişi de kafir olur. Allah şirkten başka bütün günahları bağışlayabilir ancak O'nun kimi bağışlayıp kimi affetmeyeceği bilinmez. Allah'ın mutlaka cezalandıracağını bildirdiği kimse için af dilenmesi haramdır. Hz. Peygamber'den Kuran'a aykırı hadis rivayet eden bir kimseyi reddetmek, Hz. Peygamber'i tekzip etmek anlamına gelmez. Ebû Hanife küfür ve günah kavramları hakkındaki bu

görüşleriyle önemli ölçüler belirlemiş günümüze kadar pek çok ehl-i sünnet âlimine de bu konuda rehberlik etmiştir.

Netice itibariyle iman ve imanla ilişkili amel, günah ve küfür gibi temel kavramlar hakkında yaptığı bu açıklamalar neticesinde İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin ehl-i sünnet akaidinin oluşmasında çok önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Ebû Hanife'nin iman ve imanla ilgili temel kavramlara yönelik belirlediği ölçüler isabetli olması yanında kendi içinde tutarlıdır. Pek çok kelam bilginine rehberlik eden Ebû Hanife ehl-i sünnet inancının sistemli hale gelmesinde büyük katkıları olan önemli bir kelam âlimidir.

## Kaynakça

Abdülhalîm el-Cündî, Ebû Hanîfe Batalü'l-Hürriyye ve't-Tesâmüh fi'1-İslâm, Kahire 1966

Bardakoğlu, Ali, "Ebû Hanife", DİA, İstanbul 1994, X, 143-145.

Beyâzîzâde Ahmed Efendi, el-Usûlü'l Münîfe li'i İmâm Ebî Hanîfe, Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri, nşr. İlyas Çelebi, İstanbul, 1996

Beyâzîzâde Ahmed Efendi, İşârâtü'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm, nşr. Yûsuf Abdürrezzâk, Kahire 1949

Bezzâzî, Muhammed b. Şıhâb, Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe, Beyrut 1981, s.136-139

Brockelman, C., GAL, (Ar), Târihu'l-Edebi'l-Arabî, Kahire 1983, III, 235-245

Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrahim, İhtilâfü Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ, nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî, Kahire 1938

Ebû Zehra, Muhammed, Ebû Hanîfe Hayâtühû ve Asruhû-Ârâ'ühû ve Fıkhuh, Kahire 1947

El-Bağdâdî, Ebu Muhammed b. Gânim, Mecmaü'd-Damânât fî Mezhebi'l-İmami'l-A'zam Ebi Hanife en-Nu'mân, Beyrut 1987

el-Hârizmî, Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, Menâkıbü Ebî Hanîfe, Beyrut 1981, s. 51-59

Hatib el-Bağdâdi, Tarihu Bağdâd, Beyrut ts. XII, 324-330

İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed, Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân, nşr İhsan Abbas, Beyrut 1968, II,163-164

İbn Sa'd, Muhammed, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1968, s. VI, 368-369

İbnü'l-Esir, Ali b. Muhammed, el-Kâmil fi't-Târih, Beyrut 1979, X, 325-326

İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak et-Fihrist, nşr. Rıza Teceddüt, Tahran ts., s. 255-256

J.Schacht, "Abu Hanife al-Numân", The Encyclopadia of İslam, Leiden 1954, I, 123-124

Sezgin, Fuat, GAS (Ar.) Târihu't-Turâsi'l-Arabî, Riyad 1403, I/3 s. 31-50

Uzunpostalcı, Mustafa "Ebû Hanife", DİA, İstanbul 1994, X, 131-138.

Uzunpostalcı, Mustafa, Ebû Hanife'nin Hayatı ve İslâm Fıkhındaki Yeri Konya 1986 ( doktora tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Vehbî Süleyman Gâvecî, Ebû Hanife en-Numan İmâmü'l-Eimmeti'l-Fukaha, Dımaşk ts.

Vehbî Süleyman Gâvecî, Ebû Hanife en-Numan, s. 45-64. Şibay, Halim Sabit, "Ebû Hanife", İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1940, IV, 20-28



Yavuz, Yusuf Şevki, "Ebû Hanife", DİA, İstanbul 1994, X, 138-143.



Zehebî, Muhammed b. Ahmed, Menâkıbü Ebî Hanîfe ve Sahibeyhi Ebî Yusuf ve Muhammed b. Hasan, Kahire 1366

Zehebi, Muhammed b. Ahmed, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, Beyrut 1985, VI 394-400

❁❁❁